

Durkó Mátyás

A közművelődés társadalmi jelentősége a művelődés rendszerében

A csendes társadalmi forradalom, a társadalmi, politikai, kulturális kérdések újragondolásának, az új eszmeiségnek megfelelő feltételek újratemtésének a korát éljük. A változtatás, a fejlődés szükségességét mindég az ellentmondások, feszültségek kiéleződése jelzi. Ennek jelei egyre szembeötlőbbek lettek /mára/ a közművelődés sfkján is.

I. A művelődés sfkján jelentkező feszültségek és a közművelődés

1. A legsúlyosabb a kultúra, a művelődés presztizse a társadalomban. Ma már a reform-kormány, az MSZP és az ellenzék minden szintje egyaránt elismeri, hogy egész társadalmi fejlődésünk **stratégiai feladata** a kultúra, a művelődés, a tudomány támogatása, közvetlen **beruházása** a "mozgó tőke" legfontosabbjába: a termelő, társadalmat formáló **emberbe**. E felismeréstől vezethet út a "maradvány-elvű költségvetési koncepció" radikális megváltoztatásához.

Számunkra az új elvi probléma ott kezdődik, hogy még a legilletékesebbeknél, a művelődési legfőbb irányítás vezetőinél is mintha egy olyan szemlélet jelentkezne, amely e stratégiai ágazatot a tudományok, az oktatás és a művészetek segítségével elégségesen megvalósulónak látja, s nem érzi nélkülözhetetlenül szükségesnek ennek a közművelődésre való egyenrangú kiterjesztését is. Nyilván azért, mert nincs meggyőződve kellően a közművelődésnek a művelődés többi ágával egyenrangú társadalmi szükségességéről.

2. Történelmi és közelmúltbeli művelődéspolitikai okai vannak ennek a szemléletnek, amelybe azonban a jövő felé való egészséges fejlődés érdekében nem szabad belenyugodni.

Már a szocialista népművelési szemlélet reformjáért megindult küzdelem elején, az 1964-es Alföld-vitában, később kandidátusi disszertációm /1966/ történeti elemzésében bizonyítottam azt, hogy a századfordulótól, amikor még egy igen széles, a kultúra egészére kiterjedő iskolán kívüli művelődés koncepciója érvényesült, a Horthy-korszakon keresztül a felszabadulás utáni 50-es évekig a népművelés felfogásának egy fokozatos és nagyfokú leszűkülése, s vele egy egyre erőteljesebb eljelentéktelenedése következett be. Az oka az volt, hogy fokozatosan **kivált belőle** a felnőtt szakképzési feladatainak a gondozása, **önálló sodott** a mozgalmi jellegű politikai nevelés, továbbá a felnőttek iskolai oktatása, amelyek mind a felnőtt lét alapvető szükségleteihez tartoztak, a társadalmi mobilizáció főeszközei voltak, tehát egzisztenciálisabban kötődtek a fejlődés feltételeihez, a felnőttek alapvető érdekeihez, eközben az iskolán kívüli **nép művelés "funkciója"** **leszűkült** csak a művelődési otthonok "érdeknélküli" ismeretterjesztő tevékenységére, a művészeti műkedvelő tevékenység gondozására, a szórakoztató olvasásra vagy helyi "önellátó" szórakozási alkalmakra. Még akkor kijelentettük **énis és sokan mások**, s azóta szüntelenül harcolunk érte, hogy vissza kell térni a teljes iskolán kívüli nevelés,

felnőttnevelés új integrált egységére, s ezt szervesen beleírni és beépíteni egy szélesebb közművelődés fogalmába. Ez a folyamat lényegében következtelen máig sem valósult meg, és a közművelődés társadalmi súlyának növelése egyrészt továbbra is ebbe a fejlődési irányba mutat.

3. A helyi közművelődés eljelentéktelenedéséhez hozzájárult a kultúra-közvetítés modern, audiovizuális, távközlési rendszereinek, különösen a filmnek /mozinak/, rádióknak, tv-nek a tömeges elterjedése és rendkívül népszerűvé válása. Elkényelmesített, lakásunkba hozta a kulturálódás közvetlen lehetőségét. Vidéken, falun is lehetővé tette a "legigényesebb", nemzeti szintű kultúra-közvetítéshez való hozzájárulást. Világméretű, egyidejű, azonnali informálódás, sőt szemléletes, képszerű tájékozódás és tájékoztatás állandó alkalmát teremtette meg. Azzal a láttszattal járt együtt, hogy teljesen meg tudja oldani egy országos központból irányítottan s mindenütt az országban az emberek szabadidős művelődési szükségletét, s feleslegessé válik, mert ehhez képest névtelen, a helyi közművelődési tevékenység, műkedvelés.

Annak ellenére, hogy sok igazság rejtett ezekben a gondolatokban - napjainkra kiderültek buktatói is. Mindenekelőtt az, hogy a napi műsoridő oly nagy, hogy azt kitölteni valóban országos, sőt nemzeti szintű, értékes programmal nem megy, kénytelenek tehát sokszor értéktelen, kommersz termékekkel is telíteni a műsort. Az ízlések és igények rendkívül szélsőséges változatossága is bonyolulttá tette a "kielégítés" és "fejlesztés" dialektikáját, valamelyik oldalon mindig elégedetlenséget szült. Súlyos ellentmondása volt e tömegközlésnek, hogy társadalmi méretekben a műveltségi szint, az önművelési képességek hiányosságai miatt - a recepciós vizsgálatok bizonyították - a felnőtt társadalom közel fele nem képes az ismeretterjesztő és művészi műsorok adekvát, /megfelelő, hűséges, igaz/, hanem csak torzult befogadására. De a tömegközlési kultúra legsúlyosabb ellentmondása passzív-recepciós jellegében van, márpedig az igazi műveltség mindig aktív feldolgozást, alkalmazást, öntevékenységet, életünknek, a konkrét körülményeknek, folyamatoknak a kritikai, alkotóalakítást kívánja. Nem tudja kielégíteni az emberek természetes, közösségi-társas szükségletét, a sajátos, konkrét, helyi és egyéni problémákra való alkotó válaszkeresését, igényét, az így jelentkező szükségletek megoldását. Mára tehát kiderült, hogy óriási pozitív értékei ellenére e tömegközlés magában mégsem oldja meg az emberek mindenágú kulturális szükségletét, nem tudja helyettesíteni a helyi közművelődést!

4. Szubjektív szándéka ellenére, objektív folyamataiban - éppen a társadalommal, az emberek egyes rétegeivel való találkozás, a tömegbázis szempontjából - negatív konzekvenciákkal járt, tömegkapcsolatokat leszűkítő hatású lett a fordulat éve után bekövetkezett, központból irányított, centrális művelődéspolitikai. E művelődéspolitikai a közművelődés fő feladatának a szocialista ideológiai nevelési, befolyásolási feladatát tekintette a közművelődés minden részében. Ezen belül hiába volt az állítólagos alsó szükségletek tanulmányozásának követelése /még az olyan gyakorlati kísérletek is, mint az úgynevezett "nyitott ház" akciók/, a közművelődés egész tervezése, építkezése egy felülről, centruból elinduló konstrukció volt, ahol a helyi népművelő optimális esetben a fenti irányelvek helyi alkal-

mazását végezhetette el. Ezt nevezzük egy agitpropoz közművelődési irányításnak, de őszinte önkritikával azt is el kell ismerni, hogy ez némileg benyomult az irányzat embernevelési szemléletű bírálatába és közművelődési fejlesztési irányzatába is, amennyiben a közművelődést az embernevelés fontos eszközének tekintette, mely nevelés sokrétű céljai elsődlegesen a felső, társadalmi, szocializációs szükségletekből határozódtak meg. Igaz, hogy már legalább 10 éve emellé az emberek, rétegek, egyének személyi szükségleteiből eredő nevelési tervezést is hirdettük, de ennek tényleges hangsúlyozódását, megvalósulását akadályozta a centralizált tervezés és gondolkodásmód. A tényleges e r e d m é n y tovább is a t ő m e g b á z i s fokozatos s z ű k ű l é s e lett, az emberek mindennapi szükségleteitől való elszakadás, a létből folyó tényleges és erős művelődési motivációk elvesztése. Nem okultunk eléggé a szabadművelődés atyjának, Karácsony Sándornak a figyelmeztetéséből, hogy "a népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép - ahogy kedve és igénye tartja" ... "A kulturálandó fél igazán termőföld, azt termi, amihez kedve van, az gyökerezik meg benne, ami bele való ... Csak abban részesíthető, amit igényel." /Karácsony S.: A magyar béke. Bp. 1947. 68-69. old./

Ennek a szabad társadalmi művelődésnek fő keretei az érdekeik képviselőjére épülő, alulról szerveződő egyesületek, társaságok, öntevékeny művelődési csoportok, amelyekről annyira félt a szocialista népművelés Révai irányította kultúrpolitikája, hogy ezeket országos méretekben szétverte. Sajnos olyan "sikeresen", hogy még ma, amikor már a közművelődési tevékenység alapjává szeretnénk tenni, alig-alig tudnak lábrakapni. Pedig e negatív tanulság szinte a legfontosabb egy új, egészségesebb közművelődés, szabad, iskolán kívüli művelődés megteremtéséhez. A központból irányított, centralizált művelődéspolitikát feltétlenül fel kell váltania egy, az emberek, társadalmi rétegek közvetlen szükségleteire építő, az érdekérvényesítés erős motivációját /ezzel az öntevékenységet/ érvényesíteni hagyó, a l u l r ó l é p í t k e z ő , s z a b a d k ö z m ű v e l ő d é s i t e r v e z é s n e k .

Ha részletesen kifejtésre nyílt volna lehetőség, tudom, finomítást kellett volna még az eddig elmondottakon tenni, de a fővonalak, fő tendenciák megvilágítására tellett csak a keretből, s ezeket - e finomítások kényszerű elmaradása mellett is igaznak és a jövő számára fontos tanulságoknak tartjuk.

II. Harc a közművelődés szükségyszerű helyének megtalálásáért a művelődés rendszerében

Ezzel elérkeztünk mondanivalónk második részéhez: az új, társadalmilag és egyénileg feltétlenül szükséges szabad közművelődés funkcióinak, felépítése alapelveinek az összefoglalásához. Valóban csak tézisszerű alapelvek megfogalmazásáról lehet szó terjedelmi okok miatt. E feladatnak az elvégzése a modern közművelődés létkérdése, de egyúttal a társadalmi fejlődés és az egyéni életszükségletek megfelelő szolgálatának az ügye is. Így t á r s a d a l m i h a r c kérdése még a most alakuló új, demokratikus művelődéspolitikán és művelődési struktúrában belül is.

1. Ha el akarunk jutni oda, hogy a társadalom, a művelődés, a termelés vezetésének felső, középső és alsó szintje egyrészt elfogadja az új, szabad közművelődés társadalmi szempontú szükségességét /ami egyúttal reális egyéni motivációt is jelent/, fel kell vállalnia a közművelődésnek - a művelődés más szek-

toraival való tevékeny integrációban - a társadalmi fejlődés követelte felnőttképzés /szakképzés, átképzés-továbbképzés, idegen nyelvi képzés, alpműveltségpótlás, vezetőképzés, állampolgári képzés, közéletiségre nevelés, gazdaképzés stb./ gondjának segítségét, szervezését, megvalósítását! Csak így kerülhet a gazdasági, társadalmi fejlődés objektív szükséglete szolgálatának a közelébe. Ha kell, ehhez kell igazítani a közművelődés belső struktúrájának, intézményi feltételeinek a kiépítését is. A sikeres munkát végző közművelődési intézmények eredményes kísérletei mind ebbe az irányba mutatnak. Ennek is - mint a majd ezután ismertetendő többi alapfunkció sikeres megvalósításának is - alapvető feltétele lesz a társadalom alulról építkező szervezeteivel, pártokkal, egyesületekkel, rétegszervezetekkel, öntevékeny csoportokkal kiépítendő új, k ö z v e t l e n , /kölcsonösségen alapuló/ m u n k a t á r s i k a p c s o l a t n a k a létrehozása.

2. Mint láttuk, már az új útkeresés első lépései elvezettek egy alulról építkező önkormányzati irányítású, h e l y i /területi/, m ű v e l ő d é s p o l i t i k a i gondolkodás /szükségletekre építés, öntevékenységek, helyi művelődés tervezés, egyéni és csoportos önművelés stb./ s z a b a d s á g a megteremtésének nélkülözhetetlenségéhez. Alapvető bázisai az öntevékeny csoportok, kulturális egyesületek, pártok, vallásos, nemzetiségi vagy bármilyen rétegszervezetek lesznek. Magát a művelődési otthont is ezek szolgálatába kell állítani. Primér feladat a közösségek, csoportok megkeresése, ösztönzése, e g y i d e o l ó g i a i é s p á r t s e m l e g e s k ö z m ű v e l ő d é s megteremtése. Alapvető tartalmi értékei: a pluralizmus, a tolerancia /a másság jogának elismerése/, az öntevékenységek, a nemzeti identitás erősítése, az európai kultúra értékeihez való hozzájárulás, a szomszéd népekkel való együttműködésre építés, sajátos értékeik megismerése, tisztelése, a humanizmus, személyiségi jogok tisztelete, egy szociális embergondozás megvalósítása stb.

E helyi művelődés tervezésének és koordinációjának ki kell terjednie a rekreáció és sport, a szórakozás, a kreatív és rekreatív amatőrizmus, a szórakozva művelődés /művészeti szolgáltatás/, a már megismert sokrétű felnőttképzés, a differenciált tájékoztatás, köznapi szükségletek, a mindennapi kultúra szolgálata és a legkülönbözőbb irányú /csoportos és egyéni/ önművelési, önnevelési törekvések támogatására. Döntő bázisa mindenütt a meglévő csoportok, közösségek, és állandó feladata a születő új közösségek erősítése. Talán minden szervezetnél jobban és teljesen jogosan hangsúlyozza az MDF a társadalom alapegységére: a családra támaszkodás, ezzel az érzelmi kultúra megalapozása, az alapvető, értékes emberi viselkedés, magatartás elsődleges kiformalása animálását. Legfőbb alapelv tehát az öntevékenységre, közösségekre építés, és a helyi művelődéspolitikai kialakításában /a különböző szervezetek és népművelő számára/ a teljes szabadság biztosítása! A megismert fundamentum a különböző egyének, csoportok, közösségek s az egész társadalom érdekeinek, szükségleteinek a feltárása s az ezekre építkezés az egészséges érdekegyeztetés alapján.

3. Keresve az új, szabad közművelődés felépítésének további alapelveit, harmadiknak azt kell kiemelnünk, hogy meg kell szabadulnunk attól az eddig érvényesülő tendenciától, hogy a közművelődés a műveltségben elmaradottak és félműveltek kulturális szolgálatát jelenti. Helyére kell rakni az egész szabad művelődésben az önművelést, önnevelést. Sajátos feladatként vállalni kell az ön-

művelésre kész és képes /magas szintű/ szakmunkás, vállalkozó, közép- és felsőszintű vezető, értelmiségi rétegek magas fokú továbbképzése s önművelése feladatának közvetett segítségét, feltételeinek a szervezését. Ezzel lesz a közművelődés az élet, a termelés állandó permanens fejlődésével való lépéstartás, az ehhez való felzárkózás szolgáloja, s ezzel egy egészen új szintre, a műveltségben fejlettek szintjére emeli fel a közművelődést. Nem ellentéte, hanem kiegészítője lesz ez a tevékenység a hátrányos helyzetűek kulturális segítségére vonatkozó, másik fő tevékenységi iránynak.

A kérdés másik oldala a demokrácia és az ember állandó önkibontakozása, önnemesedése kapcsolatának a felismerése. Az élet minden terén; munkahelyen, közéletben, közösségvezetésben a demokrácia az ember folyamatos megméréését, próbára tételét, másokkal való versenyhelyzetét hozza. Ezt az állandó önnemesedést a közművelődés a kiscsoportok, közösségek /pl. vallásos közösségek/ csoportos nevelő és önnevelő hatásával tudja segíteni. A jövő feladata, hogy - felismerve e tennivaló fontosságát - keressük meg a formákat, módszereket, hogyan vihessük mindezt be a közművelődési, önnevelési tevékenység gyakorlati rendszerébe. Ez ui. eddig szinte teljesen hiányzott belőle.

Ez egyúttal az új, szabad közművelődés új rendszere kiépítésének még egy új alapelvét húzza alá. Azt, hogy a közösségek szolgálata eddigi fő aspektusa helyett /illetve jobb úgy fogalmazni, hogy mellett/ a hangsúlyt a kiscsoportokra és az egyénekre, az eredetiséget jelentő egyéniségre, a kultúrahordozó és alkotó személyiségre helyezzük. Ezzel egyúttal új hangsúlyt kap a kultúra alkotása, és hasznosítása az élet egészében: a termelési kultúrában, a mindennapi kultúrában, a családban, a közéleti, közösségi életben és a szabadidőkultúrában egyaránt.

4. Itt jutunk el ahhoz az alapvető gondolathoz, hogy meg kell végre tanulnunk a lapvető értékként kezelni, és alapvető értékek felismerni a szabadidőt! Ez legalább annyira vonatkozik a társadalom és művelődés országos és helyi irányítóira, mint magukra a dolgozókra. Rá kell döbbernünk végre arra, hogy nem zetszejtő konzekvenciájú az az önkizsákmányolás, ahogy a szabadidő rovására - csak hogy a "megszokott" vagy sokszor presztizs életszínvonalat valahogy megőrizhessük - élünk. Pedig a túlmunka nélküli társadalmi terhelés is tele van stresszekkel, feszültségekkel, elidegenedéssel, amelyk feloldása csak a szabadidős tevékenység személyiségóvó, mentálhigiénés, pszichohigiéniai funkciójával következhet be!

Ez adja a szabadidőnek a különleges értékét és ezért nem lehet, nem szabad - az esetleges, alkalomadta ritka kivételtől eltérő mértékben - vele "visszaélni." E nélkül nem tud a szervezet regenerálódni, a fáradás elfriszül és be feloldódni, átváltani. Helyette egyre fokozatosabban, életveszélyesen kimerül. A szabadidős szórakozó, rekreációs tevékenységnek ez az értelme. Meg az, hogy az öntevékeny, érdeklődés szerinti művészeti-, műkedvelő, technikai-amatőr vagy gyűjtő tevékenység a személyiség alkotási igényét segít kielégíteni, még akkor is, ha az egyén a termelő és közéleti tevékenységében azt nem találta meg. A napi stresszekről, feszültségektől viszont csak a baráti csoportokban, kisközösségekben "szabad beszélgetéssel", ezek önmagukból való "kibeszélésével" szabadulhat meg az egyén. A pszichológia, ideggyógyászat teljes tudományos apparátusával bizonyította már ennek "véres valóság"-voltát, ezért nem lehet megengedni senki

/különösen nem társadalomvezető/ részéről olyan lebecsülést, hogy a közművelődés a szabadidőkultúra szolgálatával valami fényűző, érdektelen, társadalmilag jelentéktelen tevékenység lenne.

Még nem szóltunk ugyanakkor arról, hogy a szórakozva művelődő, információs, önművelő-önnevelő szabadidős tevékenységgel a személyiség nemcsak regenerálódik, hanem ismereteiben, képességeiben, érzéseiben, magatartásában fejlődik, növekszik is, tehát igazából általa a személyiség "bővített újratermelése" játszódik le. De ezt nem lehet szűkrezárt hasznossági szemlélettel megérteni, értékelni, ehhez a kultúrateremtő és -felhasználó emberben mint személyiségi egészben kell gondolkodni.

5. A közművelődés társadalmi szükségessége melletti érveket - mind a termelés, mind a társadalmi közösség, mind a személyiség, az egyén oldaláról - tovább lehetne még kutatni és részletezni. Egyébként csak a népművelők minden előfeltevéstől, ideológiától, kötöttségtől mentes teljes szabadságát kell biztosítani; innovációs fantáziájukkal meg tudják ők keresni, hogyan és miben lehet a közművelődést hasznossá, szükségessé tenni az emberi szükségletek kielégítésében, a közösség, egyes rétegek, személyek szolgálatában. Mindenesetre már az eddig elmondottak is elégséges alapot biztosítanak annak leszögezéséhez, hogy a közművelődés, az iskolán kívüli és melletti szabad művelődés szükségszerű és nélkülözhetetlen részét képezik a társadalmi művelődésnek, a kultúrának, s ezzel rövid távon azonnali szükségleteket elégítenek ki, közép- és hosszútávon viszont jelentősen kifizetődő és visszatérülő beruházást jelentenek a társadalom életében. Ezt lehet és kell rajta számonkérni - ennek megfelelően lehet és kell értékelni, és úgy kell intézményi, költségvetési és személyi támogatásban is részesíteni.

